

Zitierhinweis

Wernisch, Martin: Rezension über: Heinz Schilling, Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs, München: C.H. Beck, 2017, in: Český časopis historický, 2021, 3, S. 620-632, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/d16d79effc834c93ad4fabad8db82cf8>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Obecně historické monografie o Lutherovi

Heinz SCHILLING

Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs

München, C. H. Beck 42017, 729 s., ISBN 978-3-406-69687-9.

Volker REINHARDT

Luther, der Ketzer. Rom und die Reformation

München, C. H. Beck 2016, 352 s., ISBN 978-3-406-68828-7.

Lyndal ROPER

Martin Luther. Renegade and Prophet

London, The Bodley Head 2016, ix + 577 s., ISBN 978-1-847-92004-1.

Der Mensch Martin Luther

(Z angličtiny přeložili Holger Fock a Sabine Müller.)

Frankfurt a. M., S. Fischer 2016, 736 s., ISBN 978-3-10-066088-6.

Z děl téhož tématického okruhu, která vznikla v nedávnější době, nevyšlo česky žádné – nicméně jedno z nich už bylo recensováno na stránkách ČČH Ondřejem Mackem.⁷ A v tomto případě nebylo vybráno jako jedno z mnoha, ale jako ono nejnepřehlédnutelnější. „Luther“ Heinze Schillinga představuje podle všeho největší nakladatelský a čtenářský úspěch jubilejní dekády – do níž také stačil vstoupit dostatečně brzy, aby se v ní skutečně uplatnil, opakovaně slyšen a diskutován. Poprvé uveřejněn roku 2012, mohl být o čtyři roky později, stále ještě před vyvrcholením oslav, aktualizován při příležitosti již čtvrtého, nikoli však posledního vydání. Ani z německých, jež ovšem následovaly také překlady do řady jazyků, od světových po „exotičtější“, včetně turečtiny – či také, pro českého čtenáře přístupněji, slovenštiny.

Takový ohlas pochopitelně nemohl zajistit pouze vhodně zvolený časový bod a předstih před jinými, a nestačilo by ani chytlavé slůvko rebel v podtitulu – mnohem méně originální než hovící, ba až nadbíhající dobovému vkusu (přičemž autorovo podání uvnitř knihy je ve skutečnosti natolik solidní, že očekáváním podtitulem vzbuzeným vlastně nemůže dostačit a představy s výrazem rebel obvykle spojené spíše koriguje). Zdar, koncedovaný i odbornými recensenty, dílu zajistil souběh několikere kvality.

7 ČČH 114, 2016, s. 1079–1081.

K zájmu svým dílem přispělo samo jméno Heinze Schillinga, emeritního profesora (svého času založivšího v Berlíně katedru, spravovanou nyní Pohlígem), který si předchozím životním dílem zjednal autoritu jednoho z nejrenomovanějších německých historiků vůbec. Na počátku století byl po deset roků jakožto předseda „Spolku pro reformační dějiny (*Verein für Reformationsgeschichte*)“ svým způsobem i „instituční hlavou“ příslušného „cechu“. Prakticky si ale vůdčí postavení vydobyl vlastně již v 90. letech, která představovala „hvězdnou éru“ jeho působení a v jejichž průběhu ovládlo reformační bádání prozatím poslední „velké paradigma“, Schillingem promyšlený a vlivně zastávaný koncept konfesionalizace jakožto společenského procesu.

Ten přitom tehdy paradoxně odvedl pozornost od „vlastního“ reformačního období v tradičním rankeovském vymezení k letům po-reformačním či přinejlepším, v novějším, pružnějším vymezení, pozdně reformačním, následujícím až po Lutherově smrti. Až v něm se totiž potenciál původně náboženského přelomu zřetelněji rozvíjel v rozměrech celospolečenských, v neposlední řadě na úrovni státu. A potence znázorněné v těchto souvislostech zároveň bylo snadnější pojímat jako modernizační, což byl způsob ptaní a vysvětlování blízky škole dějepiscectví sociálního a strukturního, již byl Schilling formován a v jejímž „velehradě“, na fakultě historické vědy v Bielefeldu, se habilitoval.

Zvolený úhel pohledu však vedl k zaměření na dlouhodobý proces transformace, počínající v pozdním středověku a vedoucí k dnešku, ve kterém se přelomové okamžiky reformace z první poloviny 16. století začaly jaksi „ztrácet“ – jak Schilling sám poznamenal, následně mnohokrát citován (původní text je znovu celý otištěn i v Pohlígově čítance).⁸ V knize o Lutherovi Schilling tento výrok opět připomněl, ale způsobem, který svědčí o snaze nyní doplnit to, co se dříve hrozilo vytratit (s. 651n).

Tentokrát si tedy Schilling zvolil pro strukturně orientovaného historika netypický žánr biografie, aby ukázal, jak velice jsou modernizační procesy přece jen spojeny s Lutherovou osobou, třebaže i paradoxním způsobem, nakolik reformátor řadu efektů tohoto druhu nepředvídal a některé si dokonce ani nepřál. Přesto příslušné procesy pomohl spoluuvést do pohybu, příp. je urychlit a v neposlední řadě přeměrovat. Nikoli sám (na způsob nehnutého prvotního hybatele už není nahlížen dávno), nadále však těžko popíratelně zůstává Luther reformátorem ústředním, u něhož se nitky pozoruhodně sbíhají a jenž program, usilující vytknout

8 Heinz SCHILLING, *Reformation – Umbruch oder Gipfelpunkt eines Temps des Réformes?*, in: *Reformation*, s. 223–241.

probíhající změnám obecnějšího dosahu směr, srozumitelně spojil s vlastním, niterně osobním příběhem. Porozumění pro toto faktické propojení autorovi biografie umožnilo pokusit se podat v jedné knize portrét postavy (ne jednoduše hrdiny) i epochy, představit výslovně „člověka v době a dobu v člověku“ (s. 18) – a to v celkem odpovídajícím rozsahu. Rozumí se, že ne malém, do úzkého prostoru by se takto koncipovaný příběh nevměstnal, ale zvládnutém právě tak, aby se vešel do jednoho svazku a čtenář se v něm neztratil.

Navíc a v neposlední řadě Schilling umí psát dobře a trefil se i do polohy mezi odborně založenou prací a popularizačním podáním pro všeobecné vzdělance. Na ty ovšem myslel přednostně, což s sebou nese, že je nezatěžoval líčením odborných sporů; vnitřní debaty mezi badateli se u něho odvíjejí spíše *implicitě*. I tak je zjevné a lze kvitovat, že jako historik obecný sleduje a vnímá také církevní dějepisectví, a je schopen tvořit si o jeho problematice samostatné úsudky. Dílu tedy byla přiznána mj. palma nejlepší netheologické práce svého druhu.

Přesto je na místě podržet na paměti, že jde o soud relativní. Při detailnějším přezkoumání se i v tomto spisu pochopitelně přece jen ukáže, že není stejně silný po všech stránkách. Hlavní chválu právem sklízí za zasazení běhu Lutherova života do diferencovaně prokresleného, zalidněného, nijak jednostranně nahlíženého, a přesto stále ještě přehledně zachytitelného kontextu politických a sociálních dějin říše.

Jakýmsi reformátorovým „ústředním kontrahentem“, tj. i oponentem, ale ne snad pouhou negativní folií, se v tomto kontextu logicky a v souladu s autorovým konceptem paralelně probíhající konfesionalizací stává císař Karel V. Patříčně zdůrazněno je tudíž setkání obou protagonistů na sněmu ve Wormsu. Karlem, který pro něho není „starověrcem“, ale zastáncem jiné strategie obnovy, se Schilling zaujal natolik, že i jemu mezitím už také věnoval samostatnou publikaci.⁹

Nakolik je tedy předmětem předcházející knihy skutečně Luther, pak v interakci se světem, který ho obklopoval – ať již jde o vlivy, jimiž na protagonistu působil, anebo zase o důsledky, které v něm měla reformátorova činnost. Další monografie téhož autora, úspěšné až do rychle po sobě následujících nových vydání, se v nejrůznějším jubilejním roce příznačně dostalo „světovým dějinám roku 1517“.¹⁰ Zde se svět v pohybu již vůbec stal „hlavním hrdinou“, a to v globálním měřítku – jež reformaci a její bezprostřední světodějnost samozřejmě relativizuje, ale zároveň přece jen novým způsobem potvrzuje, že i její reálné rozměry byly nepřehlédnutelné a význam nezanedbatelný.

9 Heinz SCHILLING, *Karl V. Der Kaiser, dem die Welt zerbrach*, München 2020.

10 Heinz SCHILLING, *1517. Weltgeschichte eines Jahres*, München³ 2017.

Ve vztahu k práci o Lutherovi je možné zmínit s uznáním též jistěže relativní, ale přesto zdaleka ne běžnou vyváženost ve zpracování jednotlivých období reformátorova života – v kterémžto ohledu by mohla strpět výtku i nejedna z knih chválených níže. I když je nejspíš pravda, že v poslední ze tří hlavních částí biografie přichází příslušné životní období i u Schillinga o něco více zkrátka oproti panoramatu doby, než tomu bylo ve dvou předchozích, jako celek zanedbáno není. To opět souvisí se zájmem o proces a periodu konfesionalizace, pro niž měl právě pozdější Luther otevřít dveře, když se na rozdíl od císaře odvrátil od nenaplněných universalistických koncepcí k vědomému, realističtějšímu partikularismu – vlivně ovšem specifickému právě svým konfesijním, nikoli pouze teritoriálně a nacionalisticko-etatistickým rázem. Linie v této souvislosti autorem směle načrtnuté budou už jistě i diskutabilní, nicméně diskuse hodné.

Pokud však od rozměrů, jež lutherovskou monografii prospěšně přesahují, odhlédneme a soustředíme se na její vlastní jádro, vyjeví se Schilling jako solidně poučený badatel, pracující s prvotními prameny, přesto však více jako úspěšný popularizátor než jako specialista v přísném smyslu slova. Theologické otázky, jež k řečenému jádru nepominutelně patří, pojednává s uctivou stručností, jaká dovede přejít i klíčová místa. Také onen vyzdvižený interagující Luther se vlastně vyjímá zřetelněji v nepřímém působení na společnost než v činnostech pastýře a kazatele, jež patřila k jeho nejvlastnějšímu povolání. A přezkoušení Schneiderovými zjištěními o římské cestě vede v případě Schillingova spisu ke zvláště rozpolcenému výsledku: že nebyla evidována v prvním vydání, mohlo souviset se skutečností, že se na veřejnosti objevil jen krátce po jejich zveřejnění. V aktualizované edici už se titul ocitl v závěrečném bibliografickém soupisu, třebaže ten je explicitně výběrový a chce zaznamenat pouze práce základního významu – nicméně odpovídající pasáž v Schillingově textu setrvala bez dalšího vysvětlení u staršího pojetí, včetně datace (s. 714 a 100–112).

Nicméně ve své podstatě samozřejmý fakt, že ani tato vcelku zdařilá kniha nemůže být se stejným prospěchem užita k čemukoli, neoslabuje důvody k vděčnosti, že si náležitou pozornost zjednálo dílo solidní a důstojně reprezentující body, v nichž se shoduje hlavní proud historiografie světské i církevní. Sem patří jmenovitě programové odmítání tradičního sebepromítání té které epochy do události reformace a jejích aktérů – a v tomto smyslu i sebeoslavování. K užitkům historie patří, že osvobozuje od zdánlivých samozřejmostí, jež se takové jevívají v nedostatečně reflektovaném kontextu současnosti. I zpětně „historizovaného“ Luthera je tedy třeba ukazovat jako „cizího“, patřícího do jiné doby.

A přesto ne proto, aby se pro současnost definitivně stal nepřístupným, nezajímavým a bezvýznamným. Naopak jde o cestu, jež ho v případě zdaru může současnému čtenáři přiblížit – tím, že mu historik ukáže nitě, jež minulost s přítomností geneticky spojují, ať již se jeví nepřetržené nebo spíše zpětrhané. Učiní-li srozumitelnějším člověka, který živě vnímal své postavení mezi Bohem a ďáblem (jak to již v době, kdy zvýšený zájem o Luthera podnítilo pětisté jubileum jeho narození, pojmenoval nizozemsko-americký církevní historik Heiko A. Oberman) v intenzitě, jež je dnešní době po pravidle cizí, může zároveň odkrýt, že dokonce ani v této dimensi není jednoduše „překonán“, ale stojí v bodě, ze kterého i dnešek pochází a s nímž se nadále nelze vyrovnat pouhým odcizením.

Že rezonance Schillingovy knihy vskutku je šťastným případem, prozrazuje porovnání s jinými, po pravidle mnohem pochybnějšími bestsellery. Dokonce i ten, který je z německy psaných lutherovských monografií ještě nejzaznamenáníhodnější jako fundované dílo odborného historika, vyjde ze srovnání o poznání problematičtější. Pravda, pozornost čtenářů lze dosti snadno zvýšit provokacemi, a původce knihy o Lutherovi-kacíři umí s dráždidly vyvolávajícími rozruch zdatně pracovat. Volker Reinhardt, původem severní Němec, ale již po tři desetiletí vyučující obecným a švýcarským dějinám novověku ve Fribourgu, je odborníkem na italskou renesanci a plodně psavým autorem chvílemi téměř romanopiseckých děl. Ta jsou často s porozumivou sympatií věnována kontroverzním osobnostem, jež ovšem stály v konfesijních rozbrojích spíše na opačné straně než Luther.

V tomto duchu se Reinhardt ujal Machiavelliho, ba i zlopopověstných papežů: ovšem Alexandra VI. Borgiu pochopitelně nemohl obhajovat, pouze „osvobodit od morálního hodnocení“. V každém případě si hledí témat, jež jsou veřejností snadno vnímána jako oslovující a aktuální. Svou pohotovost v tomto ohledu mezitím dokázal již i monografií o historické „Moci náказы“ (na klasickém příkladu „černé smrti“ z poloviny 14. století), sepsanou tvář v tvář nejnovější pandemii.¹¹ A je třeba uznat, že soustředěná snaha komunikovat v tradici starších dějepisců raději s širším publikem, než jen se spoluodborníky a dodávat tak společnosti spolehlivější vhled do dějin, než činí popularizátoři a beletristé, kteří své znalosti přebírají z druhé ruky, sama o sobě věru není ničím špatným.

Konkrétní způsoby, jak Reinhardt tuto roli zvládá, ovšem pochybnosti připouštějí. Byť posouzení jeho ostatních děl přenecháme povolanějším, u knihy o Lutherovi je zjevné, že v odborném světě vyvolala rozporný, ne však jednoduše

11 Volker REINHARDT, *Die Macht der Seuche. Wie die große Pest die Welt veränderte 1347–1353*, München 2021.

záporný ohlas. Na výročí, jež neudeřilo podobně nenadále jako neznámý koronavirus, se autor stačil připravit (a knihu vydat ještě na jeho prahu). Provedl dosti obsáhlou probírku pramenů, a navíc zvolených tak specificky, aby v jubilejní záplavě obsadil místo dostatečně nezaměnitelné. Neboť ústřední osou svého výkladu učinil „Řím a reformaci“, jak stručně říká podtitul, či vysvětlujícími slovy z úvodu, „dějiny Luthera a rozkolu ve víře jako interakce mezi póly Wittenbergu a Říma, Německa a Itálie“ (s. 16).

V tomto smyslu nabízí i Reinhardt širší pohled než čistě biografický – ale dodejme hned, že také zúžený oproti plné biografii (i po vnější stránce rozsahu podává jen polovic Schillingova výkonu). Při naznačeném vymezení autorova zájmu nepřekvapí, leč má poněkud oslabenou vypovídací hodnotu, že mu neunikla ani práce Schneiderova, jež se k probírané látce vztahuje poměrně těsně. Hlavní důraz ovšem u Reinhardta nespočívá na zdrojích spojených s Lutherem samotným a jeho okolím; přednostní důležitost pro něho naopak mají prameny římsko-katolické provenience.

Uznalejší recensenti právě proto knize koncedují přínosnost. A přiřadil se k nim i Schilling – celkem rytířsky, povážíme-li, nakolik hrot výpadů, byť nikoli jmenovitých, proti dominantně opačnému postupu reformačních badatelů, míří i proti němu. Také on však v Reinhardtově spisu uvítal záslužný příspěvek k povinnému „slyšení druhé strany“, vyvažující jednostrannost pohledu až příliš uvyklého vnímat dobové konflikty pohledem přes Alpy od severu.

Střízlivě vzato však Reinhardt nevynesl na světlo tak mnoho nového, jak se může na první pohled znát. Se všemi prameny, jež prohlašuje za dosud málo zohledněné, ve skutečnosti už dávno před ním víceméně intenzivně pracovali jiní. Ústřední korpus představují zprávy nunciů z říše, editované dílem již v 19. století (za lvího podílu protestantských badatelů) a poměrně dobře známé i v českém dějepiscectví. Reinhardt sám ostatně nabízející se prameny ani nevyčerpal. Opomenutí některých, i tištěných, prozrazuje, že ani na poli, jehož zpracování si vytkl, není v přísném slova smyslu specialistou. Vytkl mu to právě Schneider, který by ho upozornil i na další archivní materiály, jež mohly dosavadní znalosti užitečně doplnit, i když by stěží významně změnilы kontury celkového obrazu. A ještě hůř: Reinhardt se dokonce nedokázal vyhnout prodlužování života pouhé, mezitím již odhalené legendy o slovech císaře Karla V., jež měla být pronesena u Lutherova hrobu (s. 325).

Na knize tedy zapůsobilo čerstvým dojmem opravdu spíše souvislé, sevřené a elegantní podání průběhu věcí z „obráceného“, „ultramontánního“ úhlu pohledu. Jakkoliv však je tento úhel pro část odborníků nezvyklý, ani on

není ve skutečnosti převratně nový, naopak navazuje na tradici mezitím již také věkovitou – a zasluhující také spíše svůj díl zpochybnění a diferenciaci než petrifikaci. Schisma mezi římskou církví a podstatnou částí „severských“ křesťanů se v něm jeví jako „kulturní válka“ mezi sebevědomými „nositeli vyšší kultury“, pro své protivníky „zkaženými“, ze strany jedné, a z druhé zase „zaostalými barbary“, přisuzujícími si morální převahu.

I Reinhardt tuto protivu představuje s gestem kultivovaného člověka, který se nerozvážňuje, ale ohnivé bojovníky nanejvýš ironizuje, zatímco v rekapitulaci historika uznává, že na vině za roztržku jsou vzájemná nepochopení a předsudky i oboustranně zmeškané, ba vysloveně zanedbané příležitosti. Avšak jakkoliv autor nechce nést bojovou zástavu, naopak vyhláší záměr „rovnoprávně „simultánního“ vyprávění“ (s. 16) a k jednotlivým aktérům včetně celé řady papežů se vyslovuje opravdu kriticky, přece je zjevné, že na římské straně „barikády“ se vyzná lépe a do ní se umí i vcítit. Obecně vzato tedy římský pohled přece jen replikuje docela důkladně. A to i v rozměru, který představuje vážný věcný problém – nakolik autor sdílí názor, že v podstatě šlo o střetání skupinových, ne-li jen osobních zájmů a o mocenské zápasy, ne o opravdové konflikty víry, a že v něm tudíž všechny ty „nesrozumitelné“ teologie fakticky hrály jen podružnou úlohu.

Ve světle pramenů se však právě takový přístup zdá těsně souviset se stěžejním selháním kurie: jakožto celek zjevně v dostatečné míře nepochopila, jak dalece oponentům na věroučných záležitostech přece jen záleželo, třebaže se tyto mohly proplétat s jinými motivy, a fatálně si nepřipustila, že ona sama je za ně odpovědná z nehlubší podstaty svého úřadu. Nedostatek zájmu a kompetence zde proto musí platit za provinění, jež nemůže být bez následků. Zcela neočekávatelný úspěch muže, na němž se z protireformační perspektivy nezdálo být nic přitažlivého a nosného, zůstává dost nepochopitelný i v ohlédnutí zpět, pokud zůstává zachován týž úhel pohledu. Zatímco však u aktérů dobové vřavy, vůči níž si těžko mohli zjednat odstup, může být ona krátkozraká přehlíživost pochopitelná, ztotožňovat se s ní ještě dnes zavání podivnou nepoučitelností. Nechat mentalitní střet tak naprosto dominovat nad obsahy sporu nevyznívá v žádném případě o nic lépe než si nepřipouštět, že netheologické faktory se na hře mocně podílely.

Ovzduší nynější doby, ve kterém se konfesijní rozdíly stírají rychleji a snadněji než animozity mezi národy, mobilizované emocemi (před jejichž vitalitou autor varuje), může zdánlivě mluvit ve prospěch zvoleného výkladového klíče. Nepadá tu však historik do pasti anachronismu, který je z odborného hlediska lapsem? Schilling se s tímto nebezpečím utkal šťastněji: ve snaze čtenářům přiblížit,

že pro minulost, ale dokonce i pro současnost samu, z této minulosti zrozenou, mají význam i faktory, jež se dnes jeví jako cizí (a konkrétně také oživení náboženství, jež v renesančním Římě nejednou zmalátnělo až k praktickému atheismu, jako společensky účinné veličiny).

Avšak Reinhardt se nebál být důsledný až do extrému, když se hned na začátku odvážil stanovit jako premisu, že od samotného podzimu 1517 ani jedna strana sporu neučinila „ani nejmenší pokus o dorozumění“ (s. 11) – což ovšem způsobem docela vyrazejícím dech ignoruje povahu thesís, s nimiž tehdy Luther vystoupil (a jež dnes naopak umějí překvapovat svou „krotkostí“). Klíčový prvek reformátora vnitřního vývoje a význam kritických let, kdy postupně docházel k přesvědčení o antikristovství papežů a upevňoval se v něm, jsou pak logicky umenšeny i v následujícím výkladu, navzdory relativní podrobnosti chronologicky řazené rekonstrukce, která v jiných ohledech jistě zaznamenává proměny a zvraty.

A jak by se teprve Reinhardtova these zkomplikovala, kdyby rozkol spojený s reformací ohledával třeba jako drama rozchodů mezi humanisty, odehrávající se navzdory kulturním předznamenáním, jež spolu sdíleli! Podle nich ostatně bývali schopni i Luthera rozeznávat jako „svého člověka“, byť mnozí jen přechodně. Tentokrát se však zřejmě nevyplatilo přílišné soustředění na jeho osobu, nadto jen kuse vnímanou, jakožto ztělesnění jedné strany, kde druhá je zastoupena přece jen panoramatičtěji. Podobně by italsko-německou polaritu, na níž je Reinhardtovo podání vystavěno, přece jen asi dost odmocnilo srovnání s dalšími evropskými zeměmi.

Pro kritičtější naladěné posuzovatele je tudíž příznivý ohlas knihy přece jen poněkud přemrštěný. Jako čirý humbuk se v jejich očích rozplývá zejména křiklavá reklama na obálce, ohlašující odhalení, „co se v reformaci skutečně stalo“, na základě „Tajného spisu Luther“, konečně vyneseno z vatikánských archivů. Ta ovšem nejspíš nepadá k tíži autorovi. Poněkud jinak je tomu ale u ústředního motivu obrazového, výřezu z fresky Francesca Salviatiho z římského Palazzo Farnese, který se uplatňuje i v textu, kde jej Reinhardt výslovně vykládá jako vyobrazení disputace římského preláta s Lutherem (srov. především s. 285). Je-li konfrontován pouze s Reinhardtovými slovy, zdá se být v tomto obraze these spisu přesvědčivě znázorněna dobovým pramenem, a při významu vizuálních vjemů pro nejednoho čtenáře podstatným způsobem upevněna. Pak je ovšem relevantní strážlivé zjištění, že ani tato jednotlivina vůbec není jistou skutečností, opřenou o badatelský konsensus, ale spíše dosti pochybnou domněnkou. Ta se sice také již vyskytla ve starší literatuře, ale narazila na hradbu silných protiargumentů. Nelze tedy než uzavřít, že knihu je zajímavé přečíst, ale užívat je jí nutno patřičně opatrně.

Vcelku souzvučnějšího uznání se tak dostalo jiné ze souhrnných monografií, jež vedle Schillingovy dokázaly upoutat, a to i svou odchýlnou perspektivou, jakkoliv také spojenou s vlastními riziky. Se Schillingovou prací si kniha Lyndal Roperové odpovídá rozsahem, ale ve své provenienci i zaměření se od ní odlišuje opravdu značně. Na rozdíl od ní ani nepředstavuje příspěvek přicházející z evropského kontinentu – třebaže i ona se prosadila také v konkurenci německého knižního trhu, v bleskově pořízeném překladu, který stejně jako originál poprvé vyšel ještě před nastoupením vlastního jubilejního roku (následující odkazy se vztahují ke stránkám německé verze). Roperová, rodem Australanka, nyní působí jako profesorka historie v britském Oxfordu. Reprezentuje tedy svět anglosaský, promlouvající dnes i v bádání o kontinentální reformaci silnějším hlasem než kdy dříve. A to s vlastními přízvuky, v lepším i horším. V díle Roperové lze celkem zřetelně rozeznat nejen jeden z nich, ovšem právě s převahou prvních.

Na předním místě je pro ni ovšem příznačný samotný fakt, že ji lze přiřadit k okruhu „nových kulturních dějin“ (ačkoli jí není zcela cizí ani sociálně-historický úhel pohledu). Kulturalistické přístupy jsou mezitím již dlouho pevně etablované, a v Německu také působí vlivem o dost silnějším, než lze vyčíst právě z práce Schillingovy, ale koneckonců i Reinhardtovy. Zatímco tu však spíše jen obohatily škálu metodologických přístupů a možností, aniž by zcela či nad míru vytěsnily ty, jež se uplatňovaly dříve, zdá se, že anglosaskou vědu v tomto ohledu pronikly relativně dravěji a povážlivěji nabyly tvárnosti módy, jejíž nositelé v nadšení nad jejími přínosy nejednou předčasně pohřbívají alternativy a nebojí se zabíhat do výstřelků (jaké nutně přivolávají nová zhoupnutí kyvadla). Také „netradiční“ zájmy a důrazy Roperové jsou silně vyhraněné, zastupuje je však na vysoké úrovni, s rozvinutou schopností samostatné, i sebekritické reflexe.

Roperová se řadí k feministickému proudu, staví se však proti extrémům, do nichž zabíhá sociální konstruktivismus: zjišťuje, že „gender“ sice může být výrazně formován společenským diskursem, jeho pojetí a prožívání se však ve skutečnosti zásadně opírá též o reálnou zkušenost, fyzickou i duševní. Připojila se k těm, kdo si nástroje, pomáhající toto napětí zvládnout, vypůjčují ve vlastně již staré, ale v historiografii jistě nekdovíjak konvenční psychoanalýze. Pro ni zůstává východiskem učení Freudovo, jakkoli dnes už je zřejmé, že představuje více určitý světonázor než respektovaný proud vědecké psychologie. Roperová si však ve skutečnosti i při čerpání z tohoto zdroje zachovává kritickou opatrnost, jež si připouští možnost znásilnit empirickou skutečnost teoretickým předpokladem a dokáže se před touto hrozbou včas zastavit. Freudovské školení jí pomáhá identifikovat a pojmenovat základní

duševní procesy, spojené s existencí člověka v těle, čelí však pokušení redukovat na ně vposled vše. Člověk pouze nepodléhá mechanismům těchto procesů, ale obdařen imaginací, skutečnosti také sám spoluvytváří.

Reflexe zkušenosti těla, jež obecně lze označit za východisko díla Roperové, se jí stala i branou, jíž vstoupila do lutherovského bádání. Již v prvních letech reformační dekády upoutala pozornost nevelkou, o to však podnětnější (a již tehdy také do němčiny přeloženou) prací o významech, které pro reformátora a jeho současníky nesla ikonograficky zachycená proměna jeho vnějšího zjevu od asketického ideálu mnišství do majestátní postavy „zeměvládného patriarchy“ (a jež běžně unikají anachronickým hlediskům dnešního pozorovatele).¹²

V průběhu následujících let se však autorka odvážila o notný krok dál, právě až k ucelené biografii, na niž ostatně myslela od počátku a na niž se připravovala i ve wittenberských a okolních archivech (v neposlední řadě proto, aby se obeznámila též s reformátorovým působištěm jakožto místem, souřadnicí patřící k fyzické existenci člověka). Nemohlo ji nezlákat bohatství materiálu u zřejmě nejlépe pramenně dokumentované osobnosti své doby, v nebyvalém rozsahu zahrnujícího právě i momenty tělesnosti a s ní spojené pohlavnosti, ale také emocí, jež reformátor projevoval stejně ochotně a bohatě jako myšlenky.

Především v tomto smyslu Roperová usiluje o to, portrétovat Luthera „kompletně“. U jiných rozměrů jeho života již to platí o něco méně. Jakkoliv se autorka snaží, aby i „makrohistorický“ rámec vnějších dějů a reformátorova díla byl jakžtakž úplný, aby jeho postavu zasadila do jejího životního prostředí a celku nechybělo pokud možno nic nepominutelného, nevkládá již do této stránky věci tolik vlastního badatelského úsilí. Tomu zcela odpovídá i zjištění, že jakkoliv se s mladším Lutherem zastavuje také v Římě, Schneiderovu práci nezná a vystačí si v této pasáži s údaji velkého trojdílného životopisu od Martina Brechta – který bez pochyby zůstává i v současnosti standardní prací, nicméně má již přece jen věk více než čtyřiceti let, a právě v tomto bodě je překonaný.

S plnou jistotou a spolehlivostí se tedy Roperová v kontextu lutherovského bádání nepohybuje. Nabízí ovšem právě psychohistorii, jež se výslovně zajímá o reformátorův „vnitřní vývoj“ a o „emocionální proměny, vyvolané náboženskými převraty, jež sám uváděl do pohybu“ (s. 18); směrem navenek potom logicky hlavně o jeho osobní vztahy. Proto také klade důraz na specifický typ pramenů: nevšímá si tolik Lutherových traktátů jako Schilling, ani řečí u stolu jako Reinhardt

12 Knižně: Lyndal ROPER, *Der feiste Doktor. Luther, sein Körper und seine Biographen*, Göttingen 2016 (originál 2010 v *American Historical Review*).

(který i v tomto smyslu vycházel více ze svědectví jiných než reformátora samotného), soustřeďuje se na autentické výpovědi nejosobnějšího rázu, ať již „egodokumentární“ (především však dopisy), anebo i poznámky k reformátorovu charakteru pocházející od jeho současníků.

Oproti knihám obou německých autorů je ta její přesto jednoznačněji životopisem, který nepotřebuje tolik oscilovat mezi póly příběhu hlavní postavy a dějin její doby. I tak se pochopitelně „velký svět“ odzrcadluje v „mikrokosmu“; u Luthera, který v takové intenzitě netoliko vlivy zvenčí vstřebával, ale také navenek působil, prakticky nevyhnutelně. A už vůbec spis nepotřebuje explicitně hledat genetické spojnice k přítomnosti, jak pro kulturní historii současného přístřihu obecně není příznačné. Luther Roperovou zajímá právě ve své cize působící „předmodernosti“ – a přece ho i ona čtenáři přibližuje, právě tím, že ho představuje jako člověka (prostý německý titul „Člověk Martin Luther“ ke knize vcelku přiléhá ještě lépe než anglický „lákající“ podtitul „Odpadlík a prorok“; nadnesený je však podtitul s určitým členem).

Dobové okolnosti i imaginativní světy se mohou lišit i rozcházet, vznikat i zanikat, také podoby emocí se proměňují, ale samy o sobě zůstávají týmiž, takže se ohlédáním do jiných dob přece jen můžeme poučit i pro sebe a o sobě. Dokonce a právě i tam, kde spis představuje rysy a projevy (člověka značně výbušného), jež nepůsobí sympaticky (nebo přinejmenším příjemně, jak už to u silných emocí často bývá).

Rozumí se, že psychologicky ukotvené rozbory pramenných výpovědí nejsou při vši své podrobnosti vždy bezpečně zajištěné a mohou porůznu vzbouzet otázky i námitky svou hypotetičností i závislostí na sebereferečních freudovských konstrukcích. Po pravidle však stojí alespoň za zvážení. V každém případě je třeba uznat, že Roperová se poučila z nezdaru předchůdců zvučných jmen, jejichž schématické redukce skutečnosti opravdu komplexní (o jaké by bylo nutné mluvit, i kdyby se jednalo o samotnou Lutherovu psychiku) dosáhla dílem až groteskních rozměrů.

Roperová za ně pokročila, kompetentněji integrujíc psychoanalytické podněty do celku lutherovského bádání historiků – a užívajíc v souvislém vyprávění čtivého jazyka, který šetří nárazkami v příliš specifickém žargonu. Obezřetnost, již se autorka snažila zachovávat, napovídá již vnější fakt, že rejstřík ke knize odkazuje k Freudovu jménu jen třikrát, přičemž jedna z podchycených zmínek konstatuje, že Lutherovo pojetí svědomí nemá s psychoanalytikovým co do činění (s. 238), a jiná cituje známé uštěpačné slovo Luciena Febvra o předvídatelném krachu přístupu k reformátorovi z této strany (s. 543).

S vědomím metodologických obtíží předkládá psychoanalytující historička zhusta plausibilní závěry; třeba hned na začátku o Lutherově formování hornickým prostředím, do něhož byla situována rodina, v níž vyrůstal. Mírnit se pravděpodobně pokoušela i u jednoho z nejtradičnějších úskalí freudismu, s jehož vábením se ovšem i ona potýkala obtížněji, totiž přetěžování motivu konfliktů s otcovskými autoritami. Vyrovnávání a zápasů tohoto typu u reformátora registruje celou řadu, zdaleka nejen s rodným otcem (a podobně ostatně i ty pozdější, kdy už sám musel obhajovat posici „stárnoucího náčelníka“), a šablony ji tu lákají. Z historického hlediska aplikuje autorka známý vzorec už opravdu přepjatě např. i na reformátorovo vyjednávání s kardinálem Cajetanem v Augsburgu – i když tím tento významný střet jistě činí svůdně „srozumitelným“ (vposled ve smyslu také již prastarého odmítání reformace prostřednictvím její devalvace v pubertální revoltu).

Obzvláštní, pravděpodobně také až nadceněný význam přičítá Roperová mezi „otcovskými figurami“ Lutherovu učiteli, načas spojenci a později rivalovi Andreasu Karlstadtovi. V tom ovšem jednak následuje jistou tradici, jež se právě v anglosaském bádání vytvořila již dříve, jednak obráží zájem nově zesilující i v Německu a vyjádřený v neposlední řadě aktuálně vznikající kritickou edicí Karlstadtova díla. Zato je jí šťastně cizí více než povážlivý rys, který se poslední dobou šíří mezi anglojazyčnými autory, totiž že by se tolik spoléhala na potence vlastní mateřštiny, aby dokonce i při zkoumání dějin tak velké a silné kultury, jako je německá, nebrala v úvahu „domorodou“ literaturu; což nepochybně usnadnilo zasloužené přijetí jejího díla na evropské pevnině.

Dá se tedy shrnout, že kniha je podnětná, do lutherovského bádání vnáší čerstvý vítr a reformátora líčí živěji než leckterá jiná, takže její význam nemusí být prchavý – nicméně určité rysy jednostrannosti jí nechybějí a jako reformátorova biografie je také ona v jistém smyslu kusá. A nejen snad proto, že politické dějiny, kdysi přehnaně protežované, ale proto ještě ne fakticky bezvýznamné, se u ní pro změnu zdaleka neuplatňují tolik jako u Schillinga. V této souvislosti na závěr zmiňme ještě alespoň theologickou stránku věci.

Roperová ji vůbec nechce podceňovat, stejně jako fakt, že Luther pohnul světem v neposlední řadě jako myslitel. Poukázáním na souvislosti jeho theologického učení s psychologickými konflikty chce naopak i obraz myslitele oživit (s. 20). Přesto je tento postup dvojnásobný: jakkoliv na jedné straně skutečně může nesnadno přístupnou látku čtenáři přiblížit, na straně druhé právě zde nově vyvstává staré nebezpečí psychoanalytického redukcionismu: totiž hrozba, že theologie ztratí svůj samostatný význam, mimo psychologické konstelace.

Roperová se Lutherovo bohosloví dokonce neostýchá krátce charakterisovat jako „výron jeho charakteru“ (s. 20). To už je výrok nepochybně problematický; sám o sobě by nemohl vysvětlit, proč Lutherovo učení nabylo své historické ozvučnosti u jiných lidí vlastních charakterů. Ve skutečnosti přece představuje další prvek, ke kterému si lze i dnes najít přístup, takřka zcela bez ohledu na Lutherovy psychické dispozice – a přesto ne úplně beze vztahu k dějinným kontextům. Někdy ovšem takovým, jež autorka sama příliš do úvahy nebere.

Může tak ale činit bez následků i pro čistě historické hodnocení? Zdá se příznačné, že mj. jeví tendence věřit reformátorovým protivníkům, kteří mu osobní motivy spíše podsouvali, utíkající se k argumentům *ad hominem*, aby se nemuseli vyrovnávat s věcí samou. „Postranní“ optika musí přinejmenším ovlivňovat proporce jejího podání. Evidentní je, že stejně jako k Lutherově osobě, získává Roperová i k jeho učení přístup přes otázky napjatého vztahu mezi tělesností a duchovností (v němž reformátor zřetelně překračuje dobové konvence, nakolik obě sblížuje). Tak se pro ni výkladovým klíčem stává nad jiné problematika sporů o reálnou presenci Kristovu ve svátostném hostii. O té nelze pochybovat, že v Lutherově myšlení opravdu představovala podstatný moment, a je snad možné ocenit, že právě v tomto bodě, který kdekoho zaráží a mate, dokonce i mezi theology, dovede Roperová naopak i netheologům otevřít jakýsi smysl. V jeho stínu ovšem vybledají některé jiné souvislosti, dokonce věroučného článku samotného, natož pak, že vedle něho zaujímaly neméně prominentní postavení i jiné.

Jak poukázal v recenzi statí americký církevní historik Vincent Everer, při fascinaci Roperové Bohem jako „velkým Otcem“ jí dokázal uniknout dokonce ústřední význam „Syna“, tj. Krista, jako boholidského Prostředníka – a to právě Krista inkarnovaného, který nejenže pro Luthera platil i v eucharistických kontroversích za ústřední argument, ale ani z hlediska, jež se obecně ptá po významech tělesnosti, by přece sám neměl představovat neuchopitelný slepý bod. Ale jak Everer též konstatuje, „konvenčnější“ Schilling tady sebe i čtenáře orientuje spolehlivěji než Roperová.¹³

13 Vincent EVERER, *From the Universal to the Particular. Luther and the Reformation after Five Hundred Years*, The Journal of Ecclesiastical History 69, 2018, s. 806–820.